

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94[271.4:332.15](477.83/.86)«1920/1939»
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2022/4.1>

Баран Б. М.

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

РОЛЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ДІЯЛЬНОСТІ КООПЕРАТИВІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В 1920–1939 РР.

У статті проаналізовано роль Греко-католицької церкви у відродженні та діяльності української кооперації в Східній Галичині у міжвоєнний період. Висвітлено основні соціально-економічні аспекти взаємодії греко-католицького духовенства та кооперативних союзів в непростих соціально-економічних умовах польської влади на Західноукраїнських землях. Окреслено завдання та методи, що їх перед собою та громадою ставила церква та кожен парох, зокрема, для досягнення позитивного результату в організації, побудові та діяльності кооперативного руху в Східній Галичині. Оцінено особливості розвитку та функціонування кооперації в краї за сприяння Греко-католицької церкви.

Прослідковано господарсько-економічні взаємини ГКЦ та сільського населення Східної Галичини у зазначений період. З'ясовано якими саме механізмами послуговувалася Греко-католицька церква для досягнення економічного самозахисту українського населення краю, як споживача та виробника сільськогосподарської продукції в окреслений час на Західноукраїнських землях.

Простежено, що саме в розвитку господарського сектора керівництво Греко-католицької церкви вбачало фундамент побудови добробуту своїх вірних. Проаналізовано авторитетний вплив парафіяльних священиків на розвиток кооперативного руху на місцях з подальшим запровадженням сучасних на той час засобів та методів розвитку господарської діяльності.

Прослідковано причини та особливості конфлікту між польськими, єврейськими та українськими кооператорами, та ставлення керівництва Греко-католицької церкви, яке вбачало в ньому загрозу для розвитку кооперативного руху в Східній Галичині в зазначений період.

Попри не просту соціально-економічну ситуацію українського населення Східної Галичини в Другій Речі Посполиті. Саме кооперативний рух став одним з найважливіших механізмів відродження та розвитку української державності на чолі ГКЦ.

Ключові слова: Греко-католицька церква, кооперація, Східна Галичина, духовенство.

На кооперації в переважній частині спирається добробут народу. Через кооперацію, через організацію, через скупчення наших сил, через порядок і єдність ми вдесятеро множимо наші економічні сили, наш добуток».
(Андрей Шептицький)

Постановка проблеми. Греко-католицька церква була і є однією з найважливіших складових українського націотворення, як протягом усього XIX так особливо і на початку XX століть.

Актуальність дослідження зумовлена визначенням ролі ГКЦ, як соціально-економічної інституції Східної Галичини, яка ставала на захист українського народу під час та після Першої світової війни, наслідком якої стала окупація Захід-

ної України Другою Річчю Посполитою. Українські землі склали майже 25% від усіх польських земель. Та за своєю економічною структурою залишалися аграрно-сировинним придатком, який мав постачати дешеву сировину до митрополії. Нажаль це яскраво підкреслювала і соціальна складова населення 80% якої були селяни [3, с. 138]. Пovoєнні негаразди та викликана ними світова економічна криза вносили свої корективи

в господарське життя краю. І без того не просту ситуацію загострювала також і дискримінаційна економічна політика польського уряду, яка ділила державу на Польщу «А» (корінні польські землі) й Польщу «Б» («східні креси») [5, с. 45]. З огляду на таку складну соціально-економічну ситуацію саме Греко-католицька церква на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким стала тим рушієм і опорою відродження та підтримки господарсько-економічного становища українського населення Східної Галичини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим джерелом дослідження поставленої нами проблематики є тогочасна міжвоєнна періодична преса: щоденна газета «Діло», «Господарсько-кооперативний часопис» та «Кооперативна республіка». Цікавою для нашого дослідження виступає праця діаспорного дослідника та безпосереднього учасника кооперативного руху Іллі Витановича – «Історія українського кооперативного руху». У ній автор зазначає, що кооперація була важливим чинником консолідації українського населення Західної України в непростий час польської окупації, «бо виходила з реальних життєвих потреб народних мас» [2, с. 4]. Досить актуальним є дослідження Л. Дрогомирецької – «Українська кооперація у громадсько-політичному житті Західної України 1920–1939 рр., у якому крізь призму соціально-політичного аспекту розкривається важливість кооперативного руху, як складової ланки українського суспільства [5].

З останніх публікацій варто згадати спільну монографію Руслана Гусака, Наталії Коростіль, Олега Малярчука «Міжвоєнне село Західної України: соціум, господарство, духовність» [3], де автори аналізують характер та умови господарювання мешканців сільської місцевості. Пізнавальною є і праця Петра Долганова «Свій до свого по своє»: соціально-економічний вимір національних стратегій українців у міжвоєнній Польщі, у якій дослідник розкриває причини та передумови виникнення українського економічного націоналізму в побудові якого не останню роль відіграв і кооперативний рух [4].

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження ролі Греко-католицької церкви у відродженні та діяльності кооперативного руху в Східній Галичині у 20–30-х роках ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Господарське життя українців Східної Галичини на основі природо-географічних умов та соціально-економічного розвитку була сформована узвичаєна структура господарювання, а саме, зем-

леробство та тваринництво переважало у пригірських та низинних районах, а у гірських тваринництво. Виготовлена продукція повністю йшла на власні потреби, а певна її частка продавалася для того, щоб мати певні кошти для сплати податків державі. Лише незначна частина заможних господарств які продавали більше половини своєї сільськогосподарської продукції вважалося товарним господарством.

Нажаль капіталістичні відносини у Східній Галичині стримувалися через колоніальне становище та не високий рівень розвитку промисловості регіону, а також феодальні пережитки, які мали місце на селі. Як свідчить перепис 1921 року близько 30-ти тисяч поміщиків володіли майже половиною (47,3%) всієї землі, в той час як 14,8% – належало 2,1 млн. селян [11, с. 28]. Гальмування польським урядом промислового розвитку Польщі «Б» було ціле направленим, оскільки понад 80% усіх підприємств та виробництв концентрувалися в Польщі «А». Інвестиційний інтерес викликали лише ті галузі економіки, що носили сировинний характер та давали швидкий прибуток: нафтовидобувна, деревообробна та харчова. Конкуренція зі західними індустріально розвинутими воєводствами держави не давала перспектив на майбутнє.

Землі Східної Галичини в економічному плані були аграрними з невеликим накопиченням капіталу, слабо розвинутою торгівлею, невисоким рівнем урбанізації та надмірною кількістю робочих рук. Економічна відсталість також пояснюється досить низьким відсотком міського населення серед українців. Згідно перепису 1921 року трохи більше третини (76,3%) населення Західної України займалося сільським та лісовим господарством і лише 15,7% були задіяні у промисловості, торгівлі та транспорті [3, с. 140].

Господарсько-економічним ядром Польщі загалом, та Східної Галичини зокрема, були міста, що здійснювали торгівельну та комерційну діяльність з селом. Оскільки практично уся торгівля на західноукраїнських землях була зосереджена в руках євреїв, тому вони й були посередниками між містом і селом у торгівельно-грошовому обігу, скуповуючи худобу та сільськогосподарську продукцію у селян для продажу в місті. Разом з тим у власності євреїв перебували крамниці з необхідними для ведення господарства та побуту речами, як і товари що в основному виготовлені єврейськими мануфактурами. Економічна система побудована євреями становила не аби яку конкуренцію полякам та українцям Галичини [4, с. 147].

За умов, що склалися українському населенню Галичини потрібно було самостійно вирішувати власні соціально-економічні проблеми на основі принципів самозахисту та самоорганізації. Не випадково загально вживаними стають гасла «Спирайся на власні сили!», «Свій до свого – по своє», «Українські гроші – в українські руки – на українські справи!» [13]. Одним з дієвих засобів для досягнення позитивних економічних змін на думку української інтелігенції та греко-католицького духовенства – було відродження кооперативного руху та його подальший розвиток. Цьому сприяла ухвала польського сейму від 29 жовтня 1920 року про кооперативний закон, який полегшував створення національних кооперативів та гарантував основні принципи приватної кооперації. Щойно зареєстрований у суді кооператив міг одразу розпочинати свою господарську діяльність. Законом також було передбачено створення при Міністерстві фінансів Другої Речі Посполитої Кооперативної ради до складу якої входили представники національних та регіональних кооперативних союзів. Рада також мала право законодавчої ініціативи, а також можливість регулювання відносин з державними установами [2, с. 268]. Такі можливості певною мірою розширили функції кооперативів, які стали символом прогресу, самоврядування та економічного захисту.

Ядром кооперативного руху в Східній Галичині стає Ревізійний союз українських кооперативів (РСУК), що виник в 1928 році під час реорганізації ще довоєнного Крайового союзу ревізійного. Союзу підпорядковувалися основні кооперативні об'єднання «Центросоюз», «Маслосоюз», «Центробанк» та «Народна торгівля» [3, с. 141]. Основна мета РСУК полягала в тому, щоб сформувати розгалужену мережу відділень, які б могли охопити усі галицькі села. Це було можливе лише при об'єднанні усіх сил сільської інтелігенції якою часто виступало греко-католицьке духовенство. Тому не дивно, що Ревізійний союз українських кооперативів отримав підтримку глави ГКЦ митрополита Андрея Шептицького, під патронатом якого щорічно у Львові відбувалося «Свято штандарту української кооперації», де виголошувалися привітання найкращим кооператорам. Схожі свята регулярно проводили в багатьох селех краю, вони завжди супроводжувалися богослужіннями. На деяких з них був присутній і сам митрополит, таким чином засвідчуючи важливі досягнення в організації українського кооперативного руху [6, с. 4].

Широко розповсюдженою та дієвою була пропагандистська кампанія кооперативного руху

на сторінках міжвоєнної преси краю, зокрема в щоденній газеті «Діло» у статті «Як організувати кооперативи в повіті», ми зустрічаємо такі настанови: «Де нема ще кооператив, тим є конечна пропаганда за заснуванням кооператив. Скликати в сій справі повітову нараду. Запросити інтелігенцію на місцях, в головно постаратися, щоб було багато селян, мужчин і жінок. Референт мусить бути знавцем всього обсягу кооперативних справ, вміти приступно говорити, не нудити чужими фразами, а живістю викладу будити масову енергію» [13, с. 5]. Громадсько-політичні діячі та духовенство ГКЦ прагнули закріпити за кооперацією право господарської самоорганізації та діяльності у національному житті українців Галичини. У «Господарсько-кооперативному часописі» Ю. Павловський зазначав: – «За допомогою кооперації, народ зможе створити тривке економічне і культурно-просвітне життя, незалежно від державних субвенцій» [9, с. 2]. У періоди також подавалася інформація і про успіхи греко-католицького духовенства в організації кооперативів на селі. Про це ми дізнаємося зі статті «Ліпше пізно, як ніколи», у якій розповідається про пароха о. Т. Татомирова, якому вдалося заснувати кооператив у селі Старий Кропивник Дрогобицького повіту. Кооператива розвивалася досить добре, це все було завдяки зусиллям пароха, який повністю узяв на себе усю працю [8, с. 6].

Організатори кооперативного руху чітко розуміли, що кооперативна форма ведення господарства це найкращий шлях для відродження українського суспільно-політичного життя, крізь призму економічного зміцнення та зростання. Для цього потрібно було залучати як можна більше галицьких селян, переконуючи їх, що перспектива і розвиток кооператив у їх масовості. Протягом декількох повоєнних років українська кооперація перетворилася в добре відлагоджену економічну систему, при якій створювалися нові стабільні ланки виробництва для цього нагромаджували заощадження та створювали систему кредитування. Для створення нових виробництв, при «Центробанку» було утворено «Фонд господарської розбудови» [5, с. 42–43]. Українські кооперативи змогли пристосуватися до діяльності в непростих соціально-економічних та політичних умовах.

Саме активна позиція ГКЦ сприяла розвитку кооперації в Східній Галичині. Це ми можемо спостерігати на прикладі того, як станом на 1921 рік в краї числилося 580 українських кооперативів, починаючи з 1928 року їх кількість виросла до

2500, а з 1939 року було вже близько 4000. Станом на 1934 рік РСУК об'єднав майже 3228 сільських кооперативів [1, с. 66]. Такий розвиток української кооперації досить сильно хвилював як поляків так єврейську громаду Східної Галичини, яка вбачала в українцях загрозу своєї економічної стабільності та прагнула вирішити ситуацію на свою користь. Заклик про підтримку свого виробника «Свій по своє до свого» та підтримка українців українцями, поляків поляками, а євреїв євреями розв'язало свій торговельний конфлікт, що не був врегульований до початку Другої світової війни [10, с. 4].

Найбільш прогресивнішими у міжвоєнний час були молочні кооперативи «Маслосоюзу», яким вдалося освоїти не тільки місцевий, а також і загальнодержавний польський ринки. Як дізнаємося з періодичних видань практично кожні збори кооперативи розпочиналися доповідями про діяльність та здобутки «піонерів українського кооперативного молочарства», отців О. Нижанковського, Л. Горалевича, О. Барановського, О. Мороновича та ін. Хоча наприкінці 20-х років за керівництво союзом береться нове покоління галицької інтелігенції, це передусім старшини УГА, що певний час перебували в вимушеній еміграції та набули досвіду роботи в європейських молочарських та агрономічних кооперативах та школах [6, с. 3].

З досвід молодшої генерації керівництва «Маслосоюза» та широкий авторитет місцевих греко-католицьких парохів стали підґрунтям успішної реформи для українського молочарства. Відділи перетворювалися в окремі кооперативи, які мали свої пункти прийому молока і сметани. Починаючи з 1926 року «Маслосоюз» здійснює експорт молочних продуктів за кордон, лише протягом 1929 року було поставлено близько 400 тон масла до Англії, а це близько 40-ка вагонів [6, с. 4]. З кожним роком торговельний оборот українських молочарних кооператив збільшувався майже вдвічі.

У міжвоєнний період галицьке село розвивалося і його потреби росли. Для забезпечення попиту на промислову продукцію та інші необхідні для селян продовольчі товари діяли споживчо-сільськогосподарські кооперативи. Найактивніше діяли «Центросоюз» та «Сільський господар», вони займалися не лише торгівлею, а й проводили просвітницьку діяльність серед населення. Велика кількість сільських кооперативів «Центросоюзу» та філій «Сільський господар» була під керівництвом греко-католицьких священників [2, с. 331].

Вагому роль у відродженні та розвитку українського кооперативного руху відіграли кредитні спілки, які надавали позики кооперативам або приватним господарям під невисокі відсотки. Кредитами від «Центробанку» станом на 1929 рік скористалося близько 119 союзних кооперативів [1, с. 67].

Фінансово підтримували кооперативи і керівництво ГКЦ через «Земельний банк гіпотечний», який перебував у власності греко-католицької митрополичої курії, а також кооперативного банку «Дністер», членом правління якого був о. В. Левицький. Банки гарантували вклади та видавали пільгові кредити [4, с. 156].

Отже, складне становище українського населення Східної Галичини викликане наслідками Першої світової війни та польською окупацією спонукало греко-католицьке духовенство до рішучих дій, які б призвели до відродження українського села. Розуміючи, що саме господарський сектор є саме тим рушійним чинником керівництво ГКЦ спрямувало свої сили та можливості для отримання потрібних результатів та вирішило скористатися досвідом попередніх років, ставши в авангарді відродження та організації господарсько-споживчих кооперативів і освітньо-кооперативних курсів.

Українські парохі проводили відкриті лекції, писали заохочувальні статті до періодичних видань, а в деяких місцевостях і самі очолювали кооперативи. Авторитет греко-католицьких священників, став визначальним у розвитку та діяльності українського кооперативного руху на місцях. Не залишалось й осторонь керівництво ГКЦ, яке через банки та кредитні спілки фінансово допомагало кооперації. Сам митрополит Андрей Шептицький з батьківською любов'ю підтримував українську кооперацію. Не зважаючи на складні умови, а також постійний фінансовий, податковий та поліцейський контроль з боку польської влади і жорстку конкуренцію польських, а особливо єврейський кооперативів досягнення Греко-католицької церкви широкі віталося українською інтелігенцією то елітою і розцінювалися як такі, що сприяють розвитку всім Західноукраїнським землям. На жаль, усі ініціативи, досягнення та можливості як і кооперативи, були заборонені у 1939 році з приходом, або як краще сказати з окупацією радянської влади Східної Галичини. Усі старання кооператорів були зведені на нівець, а «масло на полицях розтануло від блиску сталінської конституції».

Список літератури:

1. Вепрів Р. Греко-католицька церква і організація економічного самозахисту українського населення Східної Галичини у міжвоєнний період. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2013. № 2. Ч. 1. С. 64–71.
2. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. 624 с.
3. Гусак Р. О., Коростіль Н. Ж., Мальярчук. О. М. Міжвоєнне село Західної України: соціум, господарство, духовність. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. 308 с.
4. Долганов П. С. «Свій до свого по своє»: соціально-економічний вимір націотворчих стратегій українців у міжвоєнній Польщі. Рівне : Волинські обереги, 2018. 232 с.
5. Дрогомирецька Л. Р. Українська кооперація у громадсько-політичному житті Західної України (1920–1939 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Івано-Франківськ, 2004. 237 с.
6. Загальні збори Центробанку та «Маслосоюзу». *Господарсько-кооперативний часопис*. 1930. 6 квітня С. 3–4.
7. Кооперативне Свято в Єзуполі. 30-ліття кооперативи в Єзуполі. Вручення почесних грамот основникам кооперативи. *Діло*. 1935. 24 вересня. С. 4.
8. Липше пізно, як ніколи. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1930. 19 січня. С. 6.
9. Наша сільськогосподарська організація під теперішньою хвилю і майбутнім. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1921. 23 грудня. С. 2.
10. Пікети під склепами. *Діло*. 1937. 21 грудня. С. 4.
11. Смолей В. Польське цивільне і військове аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст (1919–1939 рр.) Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. 112 с.
12. Християнські кооперативи як Андрей Шептицький підіймав економіку Галичини URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/487-hristiyanski-kooperativi-yak-andrey-sheptitskiy-pidiymav-ekonomiku-galichini> (дата звернення: 23.09. 2022).
13. Як організувати кооперативи в повіті. *Діло*. 1923. 27 травня. С. 5

Baran B. M. THE ROLE OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH IN THE ACTIVITIES OF COOPERATIVES IN EASTERN GALICIA IN 1920–1939

The article analyzes the role of the Greek Catholic Church in the revival and activity of Ukrainian cooperation in Eastern Galicia in the interwar period. The main socio-economic aspects of the interaction of the Greek-Catholic clergy and cooperative unions in the difficult socio-economic conditions of the Polish government in the Western Ukrainian lands are highlighted. The tasks and methods that the church and each pastor set before themselves and the community, in particular, to achieve a positive result in the organization, construction and activity of the cooperative movement in Eastern Galicia, are outlined. Peculiarities of the development and functioning of cooperation in the region with the assistance of the Greek Catholic Church were evaluated.

Economic relations between the GCC and the rural population of Eastern Galicia in the specified period were followed. It has been clarified what mechanisms the Greek Catholic Church used to achieve economic self-defense of the Ukrainian population of the region as a consumer and producer of agricultural products in the specified time in the Western Ukrainian lands.

It has been observed that the leadership of the Greek Catholic Church saw the foundation of building the well-being of its faithful in the development of the economic sector. The authoritative influence of parish priests on the development of the cooperative movement on the ground with the subsequent introduction of modern at that time means and methods of economic activity development is analyzed.

Despite the difficult socio-economic situation of the Ukrainian population of Eastern Galicia in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth. It was the cooperative movement that became one of the most important mechanisms for the revival and development of Ukrainian statehood led by the GCC.

Key words: Greek Catholic Church, cooperation, Eastern Galicia, clergy.